Society Reg.No. 15/82 Beed
Public Trust No. F 430, Beed
☎ : 02446-247497

MANAVLOK'S COLLEGE OF SOCIAL WORK

प्रयोग ग्रामीण पुनर्रचनेचा

(NAAC Accredited 'B' Grade)
Ring Road, Ambajogai, Dist. Beed - 431 517

3.3.1

Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC website

Year of publicatio n	Name of the author/s	Title of paper	Name of journal	ISSN number
2021-2022	Dr. Rama Pande	Impact of Covid 19 on agricultural women, labourers in Ambajogai	Akshar wangmay, International research journal,	2229-4929
2021-2022	Dr. Rama Pande	Shivaji Maharajanche stri vishyak drushtikon :	Tifan UGC care listed journal	2231-673x

R. A. Pande
Coordinator IQAC
Manavlok's College of Social Work
Ambajogai Dist. Beed -431517

Principal
Manavlok's College of Social Work
Ambajogai Dist. Beed 431517

RNI MAHMAR
36829-2010

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal
UGC-CARE LISTED

Special Issue-V, Volume-I

Current Scenario in Languages, Social Sciences, and its Impact on Social Development

March 2022

Chief Editor:
Dr. Nanasaheb Suryawanshi

Executive Editor:
Prof. Dr. D. S. Tikate
Principal
Deshbhakta Sambhajirao Garad
Mahavidyalaya, Mohol (Solapur),

Address
'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

25	An Study On The Effectiveness Of Bicycle Utilization On Explosiveness Power Of Secondary School Students **Praveena A, Dr. Appanna M Gasti**	89-92
26	Trade Secrets – Unrecognized Aspect of Intellectual Property Rights **Shreepriya Thakkar, Ruchi Tiwari**	93-96
27	Employee Empowerment: A Research Review **Kevale Malati Ashok, Prof. Dr. V. S. Dhekale**	97-100
28	During the Covid-19 period lockdown reduced environmental problems **Dr. Ankush Sahebrao Doke**	101-102
29	Punishment, Forgiveness and Divine Justice in Shashi Tharoor's Short story -The Temple Thief **Savita Sadanand Jadhav**	103-104
30	Geographical Study of Land Subdivision In Rural Settlements In Kinwat Tehsil Of Nanded District. **Dr. Prakash Kashinathrao Morkhande**	105-107
31	A Study of Challenges of Distribution Expansion of Parle FMCG Products in SMK Corporation **Dr. Avadhut Bhaupatil Nawale**	108-110
32	A Scope Of Alternative Dispute Resolution Methods In Matrimonial Disputes **Kiranben G Solanki**	111-115
33	A Study on Destructive Favouritism and Related Deviated Practices In The Schools Affecting Quality Education **Robit Mathew, Dr. Jagannath K. Dange**	116-119
34	Tehsil wise Rural Density of Sc Population in South Konkan of Maharashtra **Shri. Abhijeet A. Dhulgude, Dr. Meena B. Potdar**	120-122
35	Geographical Study Of Demographic Characteristics Of Dange Tribal In-Migrants In Kolhapur City (Maharashtra) **Dr. Ashish S. Jadhav**	123-127
36	Water Estimation of the Indapur Tahsil **Gajanan Dhobale**	128-135
37	Levels of Agricultural Development in Satara District **Mr. R. S. Chaure, Dr. H. Y. Karande**	136-138
38	An Overview of Agricultural Sustainability In Satara District Of Maharashtra Using Indexing Approach. **Digvijay R. Patil**	139-146
39	A Study on Problems Of Scheduled Caste Entrepreneurs In Kolhapur City **Mr. Rahul Uttam Bansode, Miss.Archna Tanaji Dabholakar**	147-155
40	'The Spice Of Life In Conflict'— A Peregrination Tracing Life's Conundrum and The Repercussion Of The Scars Of Childhood In Adult Relationship as Seen in Toni Morrison's Jazz **Dr. S. Jenefa Kiruba Malar**	156-158
41	Empowerment of Transgender Community and Government Policies **Ms. Vidya Vasant Bhosale, Dr. Manohar Vaswani**	159-161
42	Mapping and Assessment of Changing Vegetation Cover in Pune Division (Maharashtra) **Ms. Gayatri Aniket Pawar.**	162-165
43	Gloria Naylor's The Men of Brewster Place: A Steoreoscopic Analysis of 'His'story **Dr.K.Valli**	166-168
44	Spatio-Temporal Assessment of Rainfall Variation in Nanded District **Akash P. Shewane, Kishor B. Shinde, Dr. Parag A. Khadke**	169-172
45	Socialist Transformation of Agriculture In China: A Model For Equal Distribution Of Agriculture Land **Lt. Dr.Rajshekhar K. Nillolu**	173-175
46	Modern water Conservation Methods **Dr. Sandeep R. Pathrikar**	176-179
47	Impact of COVID 19 on Agricultural Women Laborers' In Ambajogai **Dr. Rama Achyut Pande**	180-181
48	Multiculturalism: A New Dimension In Zadie Smith's Novel 'White Teeth'. **Miss. Bhagyashri Narayan Shelake**	182-183
49	A Comparative Analysis of service Areas of Agro Service Centers in Chopda tahsil **Dr. Ramesh V. Bhole**	184-186
50	Spatio-Temporal Study of Agricultural Development in Satara District **Dr. Sudhakar Koli, Dr. Anilkumar Wavare**	187-191

Impact of COVID 19 on Agricultural Women Laborers' In Ambajogai

Dr. Rama Achyut Pande
Associate Professor Manavlok's College Of Social Work, Ambajogai Dist. Beed
Affiliate To Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University Aurangabad (Maharashtra)
Cell No. 9405343510 Email: rama.pande65@gmail.com
Postal address Dr. Rama Achyut Pande Bhat Galli, Near Ganesh par, Ambajogai Dist. Beed
Pin Code : 431517

Introduction

Women play very important role in agricultural production, animal husbandry and other related activities. Their rule is of the atmost importance not only for developing the rural economy but also in ensuring food security. During COVID 19 lockdown in India , womens unpaid work load in both domestic chores and care for family has noticeable increased. Most of the women agriculture labours in Ambajogai tehsil are depend on agricultural work so, their primary source of livelihood. In off season these women do not get any work so women are without work combined with increasing numbers of non earning day means women easily fall into continuous debt. The risk of debt is those families where both husband and wife are depend on agricultural daiy wage work for their lively.In such a situation, ultimately the burden of ensuring a ready household food suy falls on the women head. Due to COVID 19 such families I suffering from extraordinary strain, because every laboure is now jobless indefinitely.

These rural agricultural labour women are the backbone of agriculture and guardians of household food security in their communities. The make essential contributions as small holder farmers, as unpaid labour on family farms, and as wage labourers , including as seasonal and informal workers on commercial farms. When men migrates to urban areas for seeking work, these women are assuming a bigger share of agriculture production beyond their roles as principal household food producers and fuel wood and water collector and they are also almost exclusively responsible for children's nutrition. Female agricultural workers who make up about 43% of the agricultural labour force in developing countries over represented in unpaid and low paid seasonal or part time jobs.The labour market is not natural to men and women. It favours men against women gender inequalities exist in almost all sectors. The division of labour is highly sex based. Higher wages are male preserves, where as women do work as same nature bringing in lower wages . Gender inequality is also marked in acquiring educational and occasional skills. Farm woman through shouldering equally for their counterpart men folk in various activities at the farm, their efforts are negligibly recognized and thus they are deprived from their human rights.

All these inspire the researcher to study the impact of COVID with following objectives

1. To study the impact of COVID 19 on women agricultural labourer
2. To study the gender in equality and it's effect on agricultural women labour

Reasearch Methodology

The respondents for the present study were all women agriculture labour in Ambajogai 40 samples where selected by using purposive sampling method the samples were selected randomly the schedule was carefully prepared to elicit the general information and to collect the information about specific objectives by formalating structured, unstructured objective type questions.

Findings of the study

It was found in the study that all forty agricultural women labourers and their counter parts are completely depend on agriculture as a means of livelihood. It was found that COVID19 induced lockdowns have had far reaching impacts on the rural sector , particularly on women farmers. Womens access to agricultural extension was impacted by the lockdowns and its effect on agriculture productivity. It was also found that womens already have low access to formal extension was reduced further, leading to an increased reliance on informal social networks, the covid crises had laid

Bare the disproportionate the impacts being faced by women agricultural labourer.

In this study research er wanted to understand the gendered impact of COVID 19 lockdowns on food and water security, livelihood income, household violence etc.It was found that most of the(42percent) agriculture women labour were faced domestic violence during the crisis. In the study it was found that 65% women are comes under the category of not asking opinion while taking decisions in the family the shows how gender disparity is is remains in the Indian rural families. It was also found that 60.5% women were not feeling secure at their workplace this finding also shows discrimination in our society. 72.5% women have no medium of entertainment, except chatting but due to crisis there is no opportunity to chit chat.

The study also reveals the fact that these agriculture women labour are disproportionately impacted by COVID 19. Women tend to experience more lingering income shocks and have greater difficulty accessing food than men.Furthermore, pandemic is increasing the work burden on women due to school closure and the additional care needs of Sick family household members.The covid-e19 lockdown has push the labour families into an undurable situation that has affected their lives and health, then the disease itself. Psychologically they are now experienceing tremendous fear of poverty in addition to disease, and are incredibly vulnerable to hunger and malnutrition . Due to this economic crisis following the pandemic has pushed most of the agricultural women labours reeling under debt.

Concluding Remarks

Rural agricultural women labours are the major contributors for agriculture and its allied fields. Her work ranges from crop production, livestock production to cottage industry. From household and family maintenance activities, to transporting water, fuel and fodder. Despite such a huge involvement, her role and dignity has yet not been recognized .women status is low by all social ,economic ,and political indicators. women's wage work is considered a threat to the male ego and women's engagement in multiple home based economic activities leads to under remuneration for their work. As a result of discrimination against female labour women are concentrated the secondary sector of labour agricultural.Education be made gender sensitive and research, development, extension and services be engendard to give due recognition to the multiple role played by women workers.
Due to pandemic not only agriculture women labour us food and livelihood security being being affected, their vulnerability to mental health problems and gender based violence also increased. So, it is necessary to design and implement appropriate policies and programs which mitigates some of the negative impact of pandemic on women. Government and other institution should come up with appropriate social security strategies and opportunities to generate skilled employment through suitable micro and small enterprises. To help these families government must immediately implement its NREGA work plan which was announced after lock down .Rations and groceries made available at the door steps to meet there daily food needs. By giving equal status, equal remuneration to equal work and by protecting her rights as a human being is still urgent requirement.

Refrences

1. Bala,N,(2010). Selective discrimination against women in Indian agriculture__ Areview
2. Shramshakti report of the national commission on self employed women in the informal sector
3. https://reliefweb.in report in india
4. https://www.fao.org policy support
5. https://www.sciencedirect.com

तिफण

वर्ष : १३ वे । अंक १ला । एप्रिल-मे-जून - २०२२

कुळवाडीभूषण

छत्रपती शिवाजी महाराज

विशेषांक

साहित्य, कला आणि लोकसंस्कृतीला वाहिलेले त्रैमासिक

तिफण

वर्ष १३ वे, अंक - पहिला; एप्रिल-मे-जून २०२२

UGC Care Listed Journal
ISSN 2231 - 573X

● संपादक ●

डॉ. शिवाजी हुसे

पत्ता : संपादक, तिफण, 'शिवार', श्रीराम कॉलनी, हिवरखेडा रोड,
कन्नड, जि. औरंगाबाद – ४३११०३, मो. ९९०४००३९९८

१६.	शिवाजी महाराजांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन - डॉ. रमा पांडे	५४ - ५६
१७.	छ. शिवाजी महाराजांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन - डॉ. सारिका अशोकराव बुरगे	५७ - ५९
१८.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन - डॉ. जनार्दन काटकर	६० - ६३
१९.	छत्रपती शिवाजी महाराज : साहित्यातील प्रतिमा आणि इतिहास - प्रा. डॉ. अनुराधा रा. मुळे	६४ - ६५
२०.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे अलौकिकत्व - प्रा. डॉ. मोहन राजाराम कापगते	६६ - ७०
२१.	शिवरायांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन - डॉ. नीता मेश्राम (पाटील)	७१ - ७४
२२.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन - पंढरीनाथ हरी मोकळे	७५ - ७७
२३.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे आर्थिक धोरण : एक अर्थशास्त्रीय अध्ययन - प्रा. डॉ. अमोल गिरीधरराव आवंडकर	७८ - ८२
२४.	छत्रपती शिवाजी महाराजांची आरमारविषयक भूमिका - प्रा. डॉ. नवनाथ येठेकर	८३ - ८६
२५.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन - पूनम वाघ	८७ - ८९
२६.	शिवचरित्रात रामदास एक कपोलकल्पित कारस्थान - प्रा. डॉ. सतीश रावसाहेब कदम	९० - ९२
२७.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचा आर्थिक दृष्टिकोन - डॉ. जयश्री आसाराम तळेकर	९३ - ९४
२८.	शिवाजी महाराजांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन - गीता किसन इंगळे	९५ - ९९
२९.	छत्रपती शिवाजी महाराज : कर्तृत्व - डॉ. दीपक गायकवाड	१०० - १०२
३०.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचा आर्थिक दृष्टिकोन - कानवडे अर्चना रामनाथ	१०३ - १०५
३१.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे प्रशासन आणि व्यवस्थापन - डॉ. विवेक वि. नागभिडकर	१०६ - १०९
३२.	म. फुलेलिखित छत्रपती शिवाजीराजांचा पवाडा : आकलन आणि आस्वाद - प्रा. डॉ. गोवर्धन मुळक	११० - ११५

शिवाजी महाराजांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन

- डॉ. रमा पांडे
सहयोगी प्राध्यापक, मानवलोक समाजकार्य महाविद्यालय,
अंबाजोगाई, जि. बीड, मो. ९४०५३४३५१०

महाराष्ट्रातील एक प्रतिभाशाली, शक्तिशाली, निष्ठावान, पराक्रमी, व कार्यक्षम पुरोगामी प्रशासन प्रदान करणारे राजे म्हणजे छत्रपती शिवाजी महाराज होय. शिवाजी महाराज हे स्वराज्य स्थापन करणारे एक कर्तृत्ववान युगपुरुष होते. शिवाजी महाराज हे स्वराज्य स्थापन करून त्याचा कारभार करण्यात यशस्वी ठरलेले महाराष्ट्राचे पहिले छत्रपती आहेत. महाराजांनी त्यांच्या शिस्तबद्ध, सुव्यवस्थित प्रशासकीय तुकड्यांच्या मदतीने एक कार्यक्षम पुरोगामी प्रशासन प्रदान केले. छत्रपतींनी युद्ध विज्ञानात अनेक नावीन्यपूर्ण गोष्टी केल्या आणि गनिमी कावा युद्धाची एक शैली म्हणजेच शिवसूत्र विकसित केले. त्यांनी प्राचीन हिंदू राजकीय पद्धती आणि कोर्टाचे शिष्टाचारही पुनरुज्जीवित केले.

महाराजांमध्ये त्यांच्या आई जिजाबाईसारखाच कणखरपणा, देशासाठीचे प्रेम आणि कठीण प्रसंगातून बाहेर येण्याचे ध्येय होते. आईकडून मिळालेली शिकवण आणि प्रेरणेतून शिवाजी महाराजांना स्वराज्य निर्माण करण्याची ओढ लागली आणि ते पूर्ण करण्यासाठी महाराजांनी धाडसी तरुणांचा एक समूह तयार केला. ज्याला त्यांनी 'मावळा' असे नाव दिले व स्वराज्याचे स्वप्न पूर्ण केले. शिवाजी महाराज हे आईचे आज्ञाधारी पुत्र, प्रजेची काळजी घेणारा जाणता राजा, एक मुत्सद्दी राजकारणी, कुशाग्र बुद्धिमत्ता असणारा व युद्धकलेत अत्यंत कुशल, उत्तम प्रशासक, स्त्रियांचा सन्मान व रक्षा करणारा व सर्वधर्मसमभाव मानणारे द्रष्टे नेते होते.

शिवाजी महाराजांचे स्त्रीविषयीचे दृष्टिकोन -

जिजाऊंच्या शिकवणीमुळे महाराजांना बालपणापासूनच स्त्रियांबद्दल आदर होता. शिवाजी महाराजांनी स्वराज्यात स्त्रियांवर अन्याय, अत्याचार व हिंसाचार करणाऱ्यांना व त्रास देणाऱ्यांना कठोर शिक्षेची तरतूद केली होती. महिलांना त्रास देणाऱ्यांना शिवाजी महाराजांनी कडक शासन केल्याची अनेक उदाहरणे आपल्याला इतिहासात सापडतात. स्त्रियांविषयी आदर हा शिवाजी महाराजांच्या गुणवैशिष्ट्यांपैकी एक अत्यंत महत्त्वाचे गुणवैशिष्ट्य होय. राजेशाहीच्या काळामध्ये गरीब स्त्रियांची अवहेलना केली जात असे. त्यांना फक्त उपभोगाची वस्तू म्हणून समजले जात होते. त्यांच्या राज्यामध्ये ज्यांनी-ज्यांनी स्त्रियांवर अत्याचार केले. तिची अवहेलना केली अशा सरदारांना, पाटलांनादेखील त्यांनी अतिशय कडक अशी शिक्षा केली होती. जसे की, हात-पाय तोडण्याची शिक्षा किंवा डोळे काढण्याची शिक्षा देण्यात आली होती. परस्त्रीला आईसमान दर्जा देणारा, स्त्रियांचा सन्मान करणारा व त्यांना समानतेची वागणूक देणारा द्रष्टा राजा म्हणजे छत्रपती शिवाजी महाराज. शत्रू असला तरी व कोणत्याही धर्मातील स्त्रियांचा सन्मान करण्यात यावा, अशी सक्त ताकीद राजांनी आपल्या मावळ्यांना दिली होती. याबरूनच त्यांचे स्त्रीविषयीचा आदर स्पष्ट होतो. परस्त्रीला मातेसमान लेखणारे, शत्रूपक्षातील स्त्रियांचाही सन्मान करणारे, प्रगतिशील विचार बाळगून त्यावर अंमलबजावणी करणारे, मध्ययुगीन काळात केवळ छत्रपती शिवाजी महाराजच असू शकतात.

'छत्रपती शिवराय' या पुस्तकात डॉ. दिनेश मोरे यांनी महाराजांच्या स्त्रीविषयक दृष्टिकोनाबद्दल प्रकाश टाकला आहे. ते लिहितात की, ज्या काळात बादशाही सरदार किंवा वतनदार वगैरे स्त्रियांना पळवून नेणे, अब्रू लुटणे, जनानखान्यात जबरीने कोंबणे, गुलाम करणे असे अनेक प्रकार करीत असत. अशा अंदाधुंद माजलेल्या काळात शिवरायांचे सर्व सैनिक राजांचा आदर करून स्त्रियांचे रक्षण करत होते. त्या काळात बादशाही सरदार युद्ध मोहिमेवर निघताना लवाजमा घेऊन निघत असत. लढाईसाठी जाताना त्यांच्याबरोबर व्यापारी, साधनसामग्री, नर्तकी हे सर्व त्यांच्याबरोबर असायचे. युद्धभूमीवर पराभूत झाल्यानंतर या स्त्रियांचे खूप हाल होत असत. त्यांचे रक्षण

करायला किंवा त्यांना आश्रय द्यायलासुद्धा कुणी पुढे येत नसे. त्यांना कित्येक वाईट गोष्टी अनुभवायला येत असत; पण शिवरायांचे धोरण काळाच्या फार पुढचे होते. महाराजांनी स्त्रियांची संभाव्य विटंबना टाळण्यासाठी आपल्या फौजेला सक्त ताकीद दिली होती की, आपल्याबरोबर छावणीत अथवा मोहिमेवर असताना धर्मपत्नी, कुणबीण अथवा रक्षा बरोबर नेऊ नये. मध्ययुगात असे नियम बनवणारे शिवाजी महाराज हे एकमेव राजे होते. कर्नाटकच्या मोहिमेवर तीन दिवस असलेला फ्रेंच अधिकारी मार्टीन यांनी शिवरायांच्या छावणीमध्ये कसलाही भपका नव्हता. अनावश्यक सामानाची गर्दी नव्हती आणि स्त्रियांना तेथे संपूर्ण बंदी होती, असे आपल्या रोजनिशीमध्ये लिहिले आहे.

शिवरायांची स्त्रियांना मोहिमेवर न आणण्याच्या नियमांची अंमलबजावणी तर झालीच; पण शत्रू पक्षाकडील स्त्रियांनाही कोणत्याच प्रकारचा त्रास देऊ नये याची जाणीवपूर्वक दखल शिवरायांनी घेतली. तसेच या नियमांचे पालन आपले सैनिक करतात की नाही यावर करडी नजर ठेवली आणि नियमांचे उल्लंघन करणाऱ्यास जबर शिक्षा फर्मावली जात असे. स्त्रियांसंबंधी जर कुणी गुन्हा केला असेल, तर त्या गुन्ह्याला अजिबात क्षमा नव्हती. मग तो कुणीही असो, त्याला शिक्षा होतच होती. शिवाजीराजांच्या सैन्यातील सर्व सैनिकांना कोणाही स्त्रीस उपद्रव देता कामा नये, अशी सक्त ताकीद दिली होती. हा हुकूम जर कुणी पाळला नाही तर त्याला इतकी कडक शिक्षा करण्यात येई की, तिचा धाक इतर सैनिकांना बसून त्यांनी तसे कृत्य करण्यास धजू नये. शिवरायांच्या दृष्टीने हा गंभीर गुन्हा होता. म्हणून त्यासाठी त्यांनी शिक्षाही गंभीर ठेवल्या होत्या.

शिवाजीराजे मध्ययुगीन काळातील पहिले असे राजे होते की, ज्यांनी स्त्रियांच्या दैन्यावस्थेला आळा घालण्यासाठी कठोर पावले उचलली. त्यांनी स्वतःच्या आईला सती जाण्यापासून परावृत्त केले, ही त्या काळातील सामाजिक क्रांतीच होती. महाराजांनी मराठी मनात अस्मिता निर्माण केली व राष्ट्रउभारणीत अठरापगड जातींना एकत्र केले. सर्वधर्मसमभाव जपणारे शूर राजा तर ते होतेच; पण सर्वांत महत्त्वाचे त्यांचे कार्य म्हणजे स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा उंचावण्यासाठी त्यांनी केलेल्या सुधारणा, नियम आणि उचललेली कठोर पावले. त्यांचे हे पाऊल म्हणजे स्त्रीमुक्तीसाठी त्यांची क्रांतीच होती. अनेक वर्षांपासूनच्या प्रथा-परंपरांना हात लावण्याचे काम कोणी करू शकले नव्हते ते राजांनी करून दाखवले. शिवरायांच्या मनात स्त्री जातीबद्दल उच्चप्रतीचा मान-सन्मान होता, हे त्यांच्या कृतीतून वेळोवेळी दिसून आले आहे. म्हणूनच त्यांच्याविषयी आजही सर्व जाती-धर्मांत आदर दिसून येतो. शिवरायांनी जातिभेद बाजूला सारून पराक्रमाला राष्ट्रहितासाठी वापरले. त्या काळात स्त्रियांना गुलाम म्हणून वापरले जात असे. त्यांची खरेदी-विक्री होई. स्त्री विटंबना, मालकी हे सर्रास चालत असे. या सर्व गोष्टींवर राजांनी बंदी आणली. त्यांचे स्त्रीविषयक धोरण अत्यंत आदराचे होते. स्त्री जातीचा आदर त्यांच्या रक्तात भिनला होता. सरंजामशाहीत ते इतरांपेक्षा वेगळे व अत्यंत क्रांतिकारक बदल घडवणारे राजे होते. त्यांच्या या विचारांची आज खूप गरज आहे.

युद्धामध्ये हरल्यानंतर शत्रूच्या स्त्रियांची विटंबना केली जाई. स्त्रियांना भेटवस्तू म्हणून दिले जाई. त्या स्त्रीचे आर्थिक व राजकीय शोषण कल्पनेपलीकडचे होते. युद्धात पकडलेल्या स्त्रियांचे बळजबरीने लग्न लावले जाई. तहामध्ये स्त्रियांची मागणी होई. गावाशेजारी लष्करी छावणी पडली की लोक जंगलाकडे पळून जात. सुना-लेकींच्या अब्रू रक्षणासाठी त्यांना जंगलामध्ये लपवले जात असे. जे रक्षक होते तेच भक्षक बनले होते. या काळात स्त्रियांचे रक्षक बनून शिवाजीराजे आले होते. त्यांनी स्त्रियांना रक्षण दिले. स्त्रियांच्या रक्षणाविषयी जे नियम बनवले होते त्यांची अमलबजावणी करून स्त्रियांना अभय दिले. शिवरायांचे स्त्रीविषयक धोरण म्हणजे त्यांच्या उच्च नीतिमत्तेचा पुरावा होता.

शिवरायांनी आपल्या राज्यात कधीही भेदभाव केला नाही. शिवाजीराजांचे मोठेपण त्यांच्या समतावादी धोरणात आहे. त्यांनी कधीही जातिभेद केला नाही, तसेच स्त्री-पुरुष असा भेदभावही केला नाही. महिलांना नेहमीच आदर, सन्मान आणि त्यांना संधी देण्याचे कार्य त्यांनी केले. शिवचरित्राचे अभ्यासक लालजी पेंडसे असे म्हणतात की, "शिवाजीराजे उपेक्षित, गोरगरीब वर्गाबद्दल अत्यंत कणखर होते. समाजात मजूर, कष्टकरी, शेतकरी, श्रमकरी आणि विशेषतः सर्व जातींमधील महिला कायमच उपेक्षित असतात. त्यांच्याबाबत शिवाजी महाराज सुहृदयी होते."

शिवचरित्र अभ्यासक बाळकृष्ण असे म्हणतात की, "शिवाजी महाराजांच्या राज्यात परराज्यातील व स्वराज्यातील मोहिमांमध्ये स्त्रियांना नेहमीच आदराने वागवले जात असे. स्त्रियांना कैद करायला बंदी होती. त्यांना अत्यंत सन्मानाने

वागवले जात असे. शिवाजी महाराजांनी स्वराज्यातील व परराज्यातील स्त्रियांनादेखील नेहमीच मानाने वागवले. याचे एक उदाहरण म्हणजे मुघल फौजेतील रायबाघीण ही शिवरायांच्या विरोधात उमरखिंडीत लढली. त्यात तिचा पराभव झाला. ती पकडली गेली तेव्हा शिवरायांनी तिला तिच्या हुद्यानुसार सन्मानाची वागणूक दिली. तिचा आदरसत्कार करून तिला तिच्या छावणीत सुखरूप पोहोचवले. राजकीय संघर्षात महिलांचा अनादर होणार नाही याची दक्षता शिवाजी महाराजांनी घेतली होती. आपल्या राजकीय विरोधकांच्या आईचा, पत्नीचा, मुलींचा, बहिणीचा आदर सन्मान व संरक्षण करण्याचे शिवरायांचे धोरण होते. त्या धोरणाचे त्यांनी काटेकोरपणे अंमलबजावणी केली." मुघल इतिहासकार खाफीखान असे लिहितो, "जसा भाऊ बहिणीशी वागतो किंवा मुलगा आईशी वागतो तसे शिवाजी महाराज स्त्रियांशी वागायचे." स्त्रीसुद्धा बुद्धिमान आहे, कर्तृत्ववान आहे यावर शिवरायांचा दृढ विश्वास होता. त्यांच्या आईच्या सक्रिय सहभागातून हे स्पष्ट होते की, त्यांच्या राज्यात स्त्रियांचा निर्णयप्रक्रियेत सहभाग होता.

शिवरायांच्या निधनानंतर बादशहा औरंगजेब याने असे म्हटले होते, "आपल्या हातात पडलेल्या शत्रूंच्या स्त्रियांच्या अब्रूची कदर करणारा एक महावीर मरण पावला." यावरूनच महाराजांची स्त्रीविषयक भावना व दृष्टिकोन लक्षात येतो.

सारांश -

महिलांवर अन्याय-अत्याचार करणाऱ्यांची शिवरायांनी कधीच गय केली नाही. महिलांनाही जगण्याचा, सुरक्षित राहण्याचा, व्यक्त होण्याचा अधिकार आहे हे शिवरायांनी सर्वांना दाखवून दिले. म्हणूनच स्त्रियांवर अन्याय, अत्याचार करणारा स्वकीय जरी असला तरी त्यांनी त्याला कठोर शिक्षा केली.

आज एकविसाव्या शतकातही महिलांचा अनादर करणे म्हणजे शूरपणा किंवा पुरुषार्थ समजणाऱ्या अनेक लोकांना शिवरायांचे महिलाविषयक विचार समजावून सांगणे गरजेचे आहे. म्हणूनच शिवरायांचे विचार आजही प्रासंगिक आहेत. महिलांचा आदर, सन्मान, संरक्षण करणे, त्यांना संधी देणे व समानतेने माणूस म्हणून वागवणे, हेच खरे शिवकार्य आहे.

संदर्भ -

१) भदाने माधुरी दीपक (२०२१), 'शिवरायांचा स्त्री सन्मानाचा दृष्टीकोन आजही बाळगायला हवा', दैनिक लोकमत

२) संपादकीय (२०१५), 'शिवरायांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन', दैनिक लोकमत

३) कोकाटे श्रीमंत (२०१९), 'महिलांचा आदर करणारे शिवराय', दैनिक सकाळ

४) मेश्राम संदेश (२०२०), 'महिलाओं के प्रति छत्रपती शिवाजी महाराज के विचार', The Aflatoon.in

५) https://inmarathi.net

६) https://mr.vikkaspedia.in.education

•••••